

КНИЖЕВНО ИНСЦЕНИРАЊЕ НА ТУЃОСТА: ПАТОПИСОТ И КУЛТУРНИОТ ИДЕНТИТЕТ

Милица Денковска
МИТ Универзитет, Скопје, Македонија

Анстракт: Традираната просторна претстава како значенска содржина на туѓото во книжевноста ја наоѓа својата концентрација во две основни, просторно моделирани соодносни форми. Во првата, туѓоста е конципирана како непозната надворешност, која му е контрастирачки спротивставена на сопствениот искусствен хоризонт. Во втората туѓото го означува продорот на непознатото во внатрешниот простор, дефиниран како сопствен. Како што туѓото и сопственото се моменти на една соодносна дефиниција, така и непознатото однадвор и продорот на непознатото структурално се надоврзуваат еден на друг; бидејќи што ќе биде восприемано како туѓо, е одредено според тоа, дали набљудувачот е позициониран „дома“ или „во туѓина“. Книжевното инсценирање на туѓоста неопходно го вклучува ова позиционирање во јазично-културолошката концепција и перспективирање на случувањето. И кога традираните претстави за своето и туѓото парцијално се напуштаат и се подложени на критика, книжевното инсценирање (и неговата анализа) сепак се базира врз традицијата и историјата на сопствените културолошки (во најголема мера евроцентрични) одредби и перспективирања на соодносот.

За туѓото не постои, или постои само делумно знаење; туѓоста е недоверлива, непозната и неистражена. Заедничка карактеристика на фигурите, кои се формирале во просторниот типус *туѓост* како непознатото однадвор, е дека тие се движат во просторот и притоа создаваат искуство, со што познатите ориентации и модели на толкување ја губат својата валидност. Туѓоста како нешто сè уште разбирливо се однесува на незнајното, но и на можноста за знаење и запознавање. При ова инсценирање на туѓото и сопственото, во книжевната наука, за естетизирањето на средбата со сопственото и туѓото суштински стануваат структурата и топосот на патувањето.

Клучни зборови: туѓото, своето, патопис, претстава, простор

I. ВОВЕД

Туѓоста е сеприсутна; се појавува во различни облици и формации како *другото* на *сопственото*. Па сепак туѓоста, со толку разновидно населен и структуриран мисловен хоризонт и животен модус, не е даденост или својство кое може да се открие и

да му се придодаде на одреден објект, односно не означува мерлива големина. Туѓоста е многу повеќе релационен и разликувачки поим кон сопственото и со тоа, без сопственото не е замислив. Следствено на тоа, туѓото и сопственото треба да се разберат хевристички како операционални големини на значенското припишување, кои притоа се развиваат дури преку операционализацијата.

Станува збор за одредби, кои се донесуваат и актуализираат во интеракциски ситуации, при што инволвираните наизменично се идентифицираат како туѓи. Притоа интеракциските партнери најчесто не се свесни, дека при одредувањето на своето и туѓото се работи за релациони припишувања, бидејќи ним разликата им изгледа како природно растечка диференцијација. Но на што во комуникациските ситуации наводно ќе се реагира, тоа во своето значење ќе биде одредено дури преку интеракцијата. Туѓоста со тоа ја поместува диференцијацијата како интерпретативен учинок на социјалните субјекти во центарот. Овој интерпретативен резултат се базира на една релација: на конструкцијата на припишувачките односи помеѓу сопственото и туѓото.

II. Туѓото и сопственото како значенско припишување

Диференцијацијата помеѓу сопственото и туѓото може да се разбере како значенско припишување, кое е врзано за соодветниот културолошки контекст и во рамките на тој контекст треба да биде веројатно и вклопливо. Не е, значи, само една одлука донесена во комуникацијата помеѓу социјалните субјекти, туку истовремено актуализирана

одлука кој или што е туѓо. Притоа суштинска не е само процената на разликите, кои некогаш го прават туѓ, туку една институционализирана, со тоа значи културно традирана и осигурена туѓост, која води кон воспиемање и инсценирање на разликите. Бидејќи туѓоста е означена преку една специфична двојна врска. Од една страна на сопственото му се спротивставува не-сопственото, но од друга страна може само да се разбере, кога може да се здобие со облик во една културолошки позната форма. Инсценираната туѓост во таа мера е за сопствениот културолошки контекст исто така дел од една културно-дистинктивна дефиниција за сооднос, која што најпрво овозможува само-дефиниција, бидејќи секое самоопишување, од кое гранично се профилира своето, мора да ја вклучи другоста.

Латинскиот еквивалент на зборот *туѓо* е *peregrinus*, кој потекнува од глаголот *peregrinor* и значи *патување наоколу*.¹ (Gutjahr, 2002: 49) Туѓинецот е значи патник, кој се нашол во близина на локално население и, од нивна гледна точка, е другиот кој не-припаѓа. Во зависност од географската поставеност и знаењето специфично за епохата, јасниот животен простор на луѓето се ограничува и определува дури преку искуството или антиципацијата на непозната, неистражена или неоткриена туѓост. Овој друг свет ја маркира границата на своето, кое го одредува сопственото како припадност кон семејството, етничката припадност или земјата. Дури преку својства за дистинкција, кои ја одредуваат индивидуалната (тело) или социјалната целина (нација, култура) може да се одреди границата помеѓу своето и туѓото.

Во своите „Југоисточноевропски прашања“, Херман Вендел образложува дека со Првата светска

војна претходно далечните *балкански работи* толку му се доближиле на германскиот набљудувач, што неговото поле на перцепција арбитрано се поместило. Тука важи двостраниот аспект: од една страна пријателите Бугари, Турци и, по потреба, Албанци и од друга страна непријателите, Срби, Грци и Романци. Но глатката и чиста поделба на балканските народи „на оние, кон кои треба да го насочиме митралезите, и оние, со кои смееме да се напиеме сливова ракија, запаѓа на опасен начин во неисториско размислување. Излегуваме од големиот историски контекст, во согласност со моменталната политичка проценка“.² (Wendel, 1918: 11)

Традираната просторна претстава како значенска содржина на туѓото во книжевноста ја наоѓа својата концентрација во две основни, просторно моделирани соодносни форми. Во првата, туѓоста е конципирана како непозната надворешност, која на сопствениот искусствен хоризонт му е контрастирачки спротивставена. Во втората туѓото го означува продорот на непознатото во еден, како сопствен, дефиниран внатрешен простор. Како што се туѓото и сопственото моменти на една соодносна дефиниција, така и непознатото однадвор и продорот на непознатото структурално се надоврзуваат еден на друг. Бидејќи што ќе биде восприемано како туѓо е одредено според тоа, дали набљудувачот е позициониран „дома“ или „во туѓина“. Книжевно-инсценирање на туѓоста неопходно го вклучува ова позиционирање во јазично-културолошката концепција и перспективирање на случувањето. И кога традираните претстави за своето и туѓото парцијално се напуштаат и се подложени на критика, книжевното инсценирање (и неговата анализа) сепак се базира врз традицијата и историјата на

сопствените културолошки (во најголема мера евроцентрични) одредби и перспективирања на соодносот.

III. ТУЃОСТА КАКО НЕПОЗНАТОТО ОДНАДВОР

Кај овој просторно насочен модел на припишување на туѓоста се прави разлика помеѓу достапност и недостапност, при што далечниот простор на туѓото му се спротивставува на сопственото како татковина. Во книжевното инсценирање, јазикот станува носечка основа на сопственото, бидејќи и најоддалеченото и најнедостапното се доближува јазично и му останува принципиелно отворено на разбирањето. Туѓоста како непознатото однадвор јазично се согледува како нешто што се наоѓа од другата страна на просторно одредената делна линија надвор од себеси, семејството, селото, градот, земјата итн. За туѓото не постои, или постои само делумно знаење; туѓоста е недоверлива, непозната и неистражена. Заедничка карактеристика на фигурите, кои се формирале во просторниот типус *туѓост* како непознатото однадвор, е дека тие просторно се движат и притоа создаваат искуство, со што познатите ориентации и модели на толкување ја губат својата валидност. Туѓоста се однесува на незнајното, но и на можноста за знаење и запознавање. При ова инсценирање на туѓото и сопственото, во книжевноста суштински стануваат структурата и топосот на патувањето за естетизирањето на средбата со сопственото и туѓото.

Прототипските фигури се авантуристи, пронаоѓачи, истражувачи и освојувачи, кои ја напуштаат татковината за да го бараат непознатото и за да го споредат со најчесто само привремено напуштена-

та татковина. Оваа форма на контрастирање помеѓу сопственото и туѓото се должи на интеркултуролошката средба, во која интеракционите партнери наизменично се идентифицираат како персони под различно културолошко влијание. Во секој случај, врз основа на различната композиција на културите, особено во однос на нивниот стремеж кон експанзија, нивните хегемонијални потреби и нивната одбранбеност, овие средби не се структурирани преку симетрична комуникација, туку преку моќ и насилство. Така низ западноевропската книжевност се провлекува исто така и перспективата на освојувачите, колонизаторите и воините, кои заминуваат во туѓина за да ја покорат и за да се направат полезни. Со тоа е интеркултуролошката средба поместена во една конфликтна област на самооткривање со помош на туѓото и самоовластување на сметка на туѓото сè до негово целосно поништување.

За патописната книжевност, истражувачкото патување на Колумбо стана модел за модерното искуство со туѓоста и самооткривањето, бидејќи со него беше откриен нов курс кој ја напушти познатата навигациона рута и наместо неа, следеше една нова идеја. Но со овој нов курс на самоовластување е поврзана и колонизацијата, мисионерството и екстензивното збришување на туѓоста. Така, од една страна книжевното инсценирање на патувањето во вековите на откритија, освојувања и истражувања на светот е засилено конципирано како пат кон самооткривање во служба на индивидуализација. Од друга страна пак, културолошки-рефлексивните импулси на патописната книжевност и извештаите за рајски состојби во други области во светот генерираа и нови жанрови, во кои

односот помеѓу сопственото и туѓото бил обликуван како критика на татковината.

Но во размерот, во кој светот беше откриван и целосно картографиран, книжевната имагинација буквално го загуби тлото на идеализираната туѓина како сè уште недопрена, рајски-мирољубива далечина. Просторно одреденото припишување на сопственото и туѓото тенденцијално се напуштило во корист на актуелните времени одредби и забележливо се заменило преку бегство во далечно време, како на пример во утопистичкиот роман на иднината. И во патописната книжевност, како ефект на постколонијалното искуство, се изменил односот кон туѓото како непознатото еднадвор. Во насока на зачестената културолошко-критичка книжевна дискусија во врска со вековното како-туѓо-одредено надвор од сопствената култура, сега спротивно на тоа засилено се тематизира присвоената и интернационализираната туѓост.

IV. ТУЃОСТА КАКО ПРОДОР НА НЕПОЗНАТОТО

Искуството со туѓоста книжевно не се формира повеќе само од перспективата на оние, кои привремено се наоѓаат во туѓина, туку и од поглед на доселениците, за кои врз основа на нивната интеркултуролошка социјализација, традираните значенски припишувања на своето и туѓото често стануваат застарени. Бидејќи за разлика од насоките на движење на епохите на освојување и колонизација, во кои сè од раното ново време Европејците нашироко се упатувале кон далечни земји и таму доаѓале во контакт со други култури, многу европски држави во меѓувреме станаа земји на имиграција. Од една страна техничко-медијалниот и сто-

панскиот глобализациски напредок во западниот свет, од друга страна работните миграции и барањето азил во последните години на дваесеттиот век доведоа до зголемување на контактите помеѓу луѓето кои се социјализираа во различни културолошки контексти и тоа во многу случаи се случува на европско тло. Доколку туѓоста како културолошка различност била асоцирана со далечина низ вековна традиција, така ова просторно припишување во широки области ја загубило својата веродостојност. Притоа се засилува и свесноста, дека разновидноста на европската култура не се јавува само благодарение на големите внатрешни и интерконтинентални преселнички движења, туку во голем дел е придржана и од просторна експанзија, експлоатација, уништување и потчинување на други искуствени светови и традиции под перспективата на сопственото гледање на светот и поради тоа е поврзана со прашањето на вина. На книжевните текстови кои го разгледуваат искуството на туѓоста, неминовно им се впишува картографирањето на земјата од страна на Европејците, придружено со именување, класифицирање, проценување и наметнување авторитет. Пред сè културолошко-рефлексивните тематика, во кои естетски се инсценирани конфликтите од средбата помеѓу култури, земаат деконструктивен однос кон ова историски моќно картографирање: како во колонијалната, мигрантната и книжевноста во егзил, така и во постколонијалната книжевност.

Процесирањето на овие текстови истовремено станува специфична форма на работа на културолошката меморија. Бидејќи европската култура е моделирана преку специфични форми на однос кон туѓото, преку взаемни дејствувања и стратегии

на влијание, и апсорбирање на туѓата култура при структурирањето на сопствената. Теориите за евроцентризам и расизам или колонијализам, кои се обврзани на прашањето за принципите на конструирање на сопственото и туѓото, можат од оваа заднина да се разберат и како придонес кон критика на модернизмот, бидејќи тие ги истражуваат правилата на создавање движења на инклудирање и ексклудирање, според кои се формира културата.

V. ТУЃОСТА КАКО ПРОЦЕС НА ЕСТЕТИЗИРАЊЕ

Големият простор за игра за операционализација и оформување на туѓоста се раздвижува од принципиелната недостапност на туѓото и на сопственото, бидејќи тие никогаш не можат адекватно да комуницираат преку примарните процеси во несвесните делови на свеста. Бидејќи помеѓу актуализираните интенции на сопственото и разбирањето преку туѓото е секогаш востановена комуникациската ситуација која зависи од културолошкиот контекст на разбирање. Во „експликативниот дискурс“ (Habermas, 1981: 44) оние искази, за кои се проценува дека се релевантни за разбирање на туѓото, се разјаснети преку повторување, парафразирање, перспективирање и споредување. Дури и кога оттука може да се конструира (близок) опис, разбирањето – токму неговиот конструкционен карактер – секогаш останува импрегнирано со неразбирање. (Simmel, 1992: 257) Со тоа она, што е можно да се разбере, се базира и на незнаењето и неразбирањето. Следствено, книжевното инсценирање на туѓоста мора да следи наративна драматургија, која ја избегнува илузијата на разбирање, за да може туѓото воопшто да биде евоцирано како

туѓо. Но истовремено инсценирањето мора да се надоврзе и на познати шаблони, за да може туѓоста да ја прикаже како културолошки разбирлива.³ За оваа констелација на интеркултуролошко разбирање помеѓу туѓото и сопственото, парадигматично стои книжевното писмо, кое „од туѓина“ е адресирано кон „дома“ и со тоа го маркира интермедијарниот простор на културолошкиот пренос како дис-танца.

Културолошки-рефлексивниот наратив така зависи од еден експликативен дискурс, во кој се повторува епизодната репрезентација на туѓото во познат, естетски спроведен модел на перцепција. Но во исто време културолошки-рефлексивниот наратив делува преку коментари, компарации, иронија и оценка на овие познати естетски модели на перцепција и на тој начин ги изложува како туѓи. Бидејќи во неговите напори за нови изразни можности, на овој начин меѓукултуролошкиот наратив го обработува познатото како процес на отуѓување и така успева да предизвика сензибилност за културолошките диференцијални одредби.

ЗАКЛУЧОК

Свеста за тоа, што е култура, настанува во односот кон туѓото, невообичаеното, отфрленото, исклученото и потиснатото. Притоа за културолошката саморефлексија книжевноста добива централна улога. Бидејќи книжевноста како културолошка форма на изразување има не само удел во значенското припишување на туѓото и сопственото, туку ја поседува способноста и да ја рефлектира и да ја држи отворена. Со тоа што поетскиот јазик секогаш отвора еден меѓупростор, во кој се креваат и

потиснатите и заборавените делови на културата, успева и туѓото да го инсценира и разбуди како свое. Поетскиот јазик така отвора интермедијарно поле, во кое се активираат и свесни стратегии како читачко доживување или методолошки стандарди, како и секое заборавено знаење, кое го воспоставува трансферот помеѓу нас и текстот. Текстот ни овозможува да асимилираме: неговата сопствена туѓост и нашата сопствена туѓост. Бидејќи со тоа што книжевноста го открива овој простор на можности, во кој познатото и туѓото можат да интерферираат, не ги напушта само традиционалните граници на историската, јазичната или културолошката другост, туку и туѓоста во самите нас, која поетскиот јазик најпрво ја буди како креативен момент. Свесноста за оваа внатрешно-субјективна туѓост, играта со сопствената диферентност последователно припаѓа кон антропоолошкиот услов за разбирање на туѓоста.

ЗАБЕЛЕШКИ

- [1] „Die lateinische Entsprechung des Wortes *fremd* ist *peregrinus*, das dem Verb *peregrinore* entstammt und *umherreisen* heißt.“
- [2] „Aber die glatte und saubere Teilung der Balkanvölker in solche, auf die wir ein Maschinengewehr richten müssen, und solche, mit denen wir einen Zwetschenschnaps trinken dürfen, verführt in gefährlicher Weise zum ungeschichtlichen Denken. Aus den großen historischen Zusammenhängen brechen wir heraus, was uns für den Augenblick politisch schätzbar dünkt.“
- [3] Општествената туѓост, преку пример за восприемање на *балканските работи*, според Херман Вендел најчесто е втисната во готов шаблон, обременет со стереотипи кои резултирале од релевантните системи на примарната средина. Целта на неговите дела е „од суштината на нештата да се развие сопствена мелодија, сопствена филозофија“. Сепак, при прикажувањето на туѓата култура, и во неговото творештво е неизбежна споредбата со

познатото, неопходна за да му се доближи и долови на германскиот читател. Во своето „Јужнословенско патување“, Вендел посетата на Македонија ја започнува во Скопје. Според неговите видувања, петвековното турско владеење едвај нешто да сменило во ликот на градот. На десниот брег на Вардар со тешкотија се пробива западниот начин низ прашина и рамнодушност; европски дуќани, берберници како во Виена...

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Bourquin, Christophe. *Schreiben über Reisen*. Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann GmbH, 2006. Print.
- [2] Gutjahr, Ortrud (Hg.). *Fremde. Freiburger literaturpsychologische Gespräche. Jahrbuch für Literatur und Psychoanalyse. Band 21*. Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann GmbH, 2002. Print.
- [3] Habermas, Jürgen. *Theorie des kommunikativen Handelns, Bd. 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1981. Print.
- [4] Hallet, Wolfgang u. Birgit Neumann (Hg.), *Raum und Bewegung in der Literatur. Die Literaturwissenschaften und der Spatial Turn*. Bielefeld: transcript Verlag, 2009. Print.
- [5] Morrell, Brandon, *Das Bild des Fremden in der Soziologie. Paralelität der gesellschaftlichen Entwicklung zur kognitiven Entwicklung des Individuums*. München: AVM, 2012. Print.
- [6] Roth, Hans Jakob. *Kultur, Raum und Zeit. Ansätze zu einer vergleichenden Kulturtheorie*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2013. Print.
- [7] Simmel, Georg. *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Berlin: 1958. Print.
- [8] Wagner-Egelhaaf, Martina (Hg.). *Region-Literatur-Kultur. Regionalliteraturforschung heute*. Bielefeld: Aisthesis-Verlag, 2001. Print.
- [9] Wendel, Hermann, *Südosteuropäische Fragen*. Berlin: S. Fischer Verlag, 1918. Print.
- [10] Wendel, Hermann. *Von Marburg bis Monastir: Eine südslawische Reise*. Frankfurt am Main: Druck und Verlag der Frankfurter Societäts-Druckerei GmbH, 1920. Print.
- [11] Wierlacher, Alois (Hg.), *Das Fremde und das Eigene. Prolegomena zu einer interkulturellen Germanistik*. München: Iudicium Verlag, 1985. Print.